



## Türkiye’de iç göçlerin ilçelere göre mekânsal analizi: 1995-2000 dönemi

Mustafa Yakar\*

### Özet

21.yy’a girilirken Türkiye’nin sadece nüfusu değil, nüfusun hareketliliği de artış göstermiştir. Toplumsal değişmeye paralel olarak ortaya çıkan bu durum, iç göçlerin yanında ikametgâh değiştirmeksizin yapılan nüfus hareketlerinden meydana gelmektedir. Bunlardan iç göçler, artan boyutları kadar mekânsal dağılım deseni ile de dikkat çekmektedir.

Bu araştırmada Türkiye’de 1995-2000 dönemindeki iç göçlerin ilçelere göre mekânsal deseninin (dağılımının) ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. İlçe ölçeğinde iç göç verisinin kullanıldığı araştırmada ortaya çıkan mekânsal dağılım illere göre yapılan analizlere göre daha detaylı ve sağlıklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Yapılan mekânsal analizlere göre, Türkiye’de iç göçlerin toplanma ve ayrışma sahaları tespit edilmiştir. Ayrıca iç göçlerin nüfus gelişimi üzerindeki etkisi mekânsal dağılımı ile belirlenmiştir. Sonuçta Türkiye’deki iç göçler ilçelerin az gelişmiş-gelişmiş, kırsal-kentsel, doğu-batı, kıyı-iç kesim olması yanında diğer yerel ve bölgesel dinamiklere bağlı olarak değişiklik göstermiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Nüfus dağılışı, iç göç, mekânsal analiz, Türkiye

\* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta E-posta: [mustafayakar@sdu.edu.tr](mailto:mustafayakar@sdu.edu.tr)

## **Spatial analysis of internal migration by districts in Turkey: 1995-2000 period**

**Mustafa Yakar<sup>†</sup>**

### **Abstract**

While entering 21st century, both the population and population mobility have increased considerably in Turkey. This phenomenon occurs in parallel with social change is caused by internal migration as well as population movements, without changing residence. The internal migrations are seen by the increasing size and the spatial distribution pattern.

The aim of the study is to reveal the spatial distribution pattern of the internal migrations of Turkey by county during 1995-2000 period. County-wide study of internal migration data county suggests more detailed and reliable results than those of provinces. According to the spatial analysis, internal migration in Turkey and the decomposition of assembly areas have been identified. In addition, an effect of internal migration on population growth was determined by its spatial distribution. As a result, internal migrations in Turkey have varied by districts’ characteristics such as underdeveloped-developed, rural-urban, east-west, coastal-inland as well as other local and regional dynamics.

**Keywords:** Population distribution; internal migration; spatial analysis; Turkey

---

<sup>†</sup> Assist. Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Department of Geography, Isparta-Turkey  
E-Mail: [mustafayakar@sdu.edu.tr](mailto:mustafayakar@sdu.edu.tr)

## Giriş

Nüfus, demografik geçişin gelinen aşaması ve net göçlere bağlı olarak ülke içinde yeniden dağıtılmaktadır. Ülkede gelişme düzeyi arttıkça demografik geçişin gelinen aşamasının mekânsal farklılaşması önemini yitirirken, net göçler ülke içinde nüfusun yeniden dağıtılmasında belirleyici olmaktadır (Tekeli, 2005: 85-86). Net göçlerin nüfusun ülke içinde yeniden dağıtımındaki etkisi özellikle ileri düzeyde gelişmiş ülkelerde kendini çok daha belirgin olarak göstermektedir. Bununla birlikte gelişme ve kalkınma sürecinin ülke içinde mekânsal anlamda farklı tip ve şekillerde farklı zamanlarda ortaya çıkması nüfusun yer değiştirme süreçleri üzerinde çok daha etkili olmaktadır. Başka bir ifadeyle ekonomik gelişmenin bölgeler arasındaki eşitsizliği iç göçe yol açmakla kalmayıp, iç göçlerin akış yönünü, büyüklüğünü ve desenini de belirlemektedir.

Göçe makro düzeyde yaklaşan teorilerin temelinde, bölgeler arasındaki farklılıklar ve buna bireyin verdiği tepki yatmaktadır. Ravenstein’e göre göç, ekonomik olarak gelişmiş merkezlere doğru olmaktadır. Neoklasik teoriye göre, bölgeler arasındaki işgücü potansiyeli ve ücret farklılığına bağlı gerçekleşmektedir. Yapısalcı yaklaşıma göre ise, gelişmekte olan çevre bölgelerden gelişmiş merkezlere (çekirdek sahalar) doğru gerçekleşmektedir (Fan, 1996: 28-29; 2005: 296). Kısaca gelişmişliğin mekânsal birimler arasında farklı farklı düzeylerde ortaya çıkması, yöresel veya bölgesel ölçekten ulusala hatta uluslararasına kadar, göçleri tetikleyerek dağılımını şekillendirmektedir.

Dinamik yapısı gereği zamansal ve mekânsal anlamda değişiklik gösteren göçlerin: tipleri, nedenleri, boyutları ve akış yönleri gibi paterni de çeşitli ölçeklerde analiz edilmesi gerekir. İki farklı mekân arasında meydana gelen göç, doğası gereği kurulan ilişki ağlarına (ağ teorisi yaklaşımı) bağlı olarak mekânsal anlamda yayılma gösteren bir olgudur. Dolayısıyla belli alanlar çevreleriyle birlikte göç veren ve nüfusu azalan sahaları oluştururken, diğer bazı alanlarda tam tersi bir durum görülmektedir. Sonuç olarak mekânda gerçekleşen göç, bu yayılcı yapısı gereği mekânsal bağımlılık göstermektedir. Bu bağlamdan hareketle araştırmada, Türkiye’de iç göçler 1995-2000 döneminde ilçe düzeyinde elde edilen verilerle mekânsal olarak paterninin analiz edilmesine odaklanılmıştır. Öncelikli olarak 1990-2000 dönemi ilçelere göre nüfus gelişimi analiz edildikten sonra, 1990-1995 dönemine yönelik iç göç verisi olmaması nedeniyle, ilçelere göre 1990-2000 nüfus sayımlarında nüfusun doğum yeri verisi iç göç açısından değerlendirmeye alınmıştır. Daha sonra 1995-2000 arasındaki iç

göçlerin ilçelere göre analizine geçilmiştir. Araştırmanın diğer göç paternine yönelik araştırmalardan en önemli farkı, iç göç verisinin alansal olarak daha küçük ölçekli (ilçelere göre) olmasıdır. Türkiye’de iç göç araştırmalarında kullanılan veriler iller ölçeğinde olmasına karşın, bu çalışmada TÜİK’ten ilçelere göre elde edilen veriler kullanılmış ve böylece iç göç paterni daha doğru bir şekilde belirlenmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de 1990-2000 arası siyasal istikrarsızlıklar, Körfez Savaşı, giderek kötüye giden ekonomik göstergeleriyle (özellikle borçlanma) karakterize olmuş bir dönemdir. Ayrıca ulaşım, iletişim, medya ve eğitim alanında önemli yapılanmalar gerçekleştirilmiş olsa da, zaman zaman ekonomik büyümede gerilemelerin yaşandığı dönemin başında kişi başına düşen milli gelir 2.682 dolardan 10 yılda ancak % 12’lik artışla 2.986 dolara yükselebilmiştir (Toruk 2005: 500-502). Bununla birlikte ülkenin doğu ve güneydoğusunda terör kaynaklı yerinden edilmeye karşı karşıya kalınmıştır. Artan nüfusla birlikte işsizliğin giderek yükseldiği bu dönemde, kişi başına düşen milli gelirin bölgesel dağılımındaki eşitsizlikler önemli boyutlara ulaşmıştır. Sonuçta, XX.yy’ın son 10 yılında Türkiye’nin yaşadığı bu süreç, iç göçlere yansımış ve nüfusun yaklaşık % 11’i yer değiştirmiştir. Doğal olarak bu yer değiştirme hareketinin ülke içindeki paterni bir yerden diğerine farklı bir görünüme sahiptir.

### **Veri ve Sınırlılıkları**

Türkiye’de iç göçlere yönelik veriler Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’ne (ADNKS) geçişe kadar nüfus sayımlarından elde edilmekteydi. Bir önceki nüfus sayımına göre daimi ikametgâh değişikliğini esas alan bu veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (eski adıyla DİE) tarafından illere göre yayınlanmıştır (DİE, 1985, 1989 ve 1997). 2000 Genel Nüfus Sayımı’nda elde edilen göç verileri de illere göre yayınlanmış (TÜİK, 2005) olmakla birlikte TÜİK tarafından ilk defa ilçelere göre de düzenlenmiştir. Araştırmanın temel veri kaynağını 2000 Genel Nüfus Sayımı’na göre TÜİK’in ilçelere göre düzenlemiş olduğu bu iç göç verileri oluşturmaktadır. Ayrıca 1990 ve 2000 Genel Nüfus Sayım’larına göre yine ilçe bazında nüfus ve doğum yeri verileri de kullanılmıştır. Son olarak illerin 1997 Köy Envanteri yayınlarından kırsala ait ilçelere göre göçlerle ilgili bazı veriler derlenerek araştırmada yer almıştır.

Araştırmanın ilçe ölçeğinde yapılması bazı sınırlılıkları beraberinde getirmiştir. Bunlardan birincisi ilçe sayısındaki artış ve idari sınır değişikliğidir. 1990 Genel Nüfus Sayımında 829 olan ilçe sayısı 2000’de 923’e yükselmiştir. İl sayısındaki artışla birlikte sınır değişikliklerinin ortaya çıkmış olması, dönemler arasında değişimi belirleyebilmek ve doğru

bir şekilde haritaya aktarmayı güçleştirmektedir. Araştırmada bu sorunu ortadan kaldırmak için 2000 Genel Nüfus Sayımı’ndaki idari bölünüş esas alınmış ve daha öncesine ait veriler bu idari bölünüşe göre eşleştirilmiştir.

Araştırmada 2000 Genel Nüfus Sayımı’ndan ilçelere göre elde edilen göç verilerinin bir diğer sınırlılığı dışarıya (verilen) göçlerde “bilinmeyen”lerin yer almasıdır. Yani “A” ilinden verilen göçler içerisinde yer alan fakat çeşitli nedenlerle ilçesi tespit edilemediğinden “bilinmeyen” grubunda kalanların bulunmasıdır. Bu durumda “A” ilinden göç ettiği halde bu göçün ilin hangi ilçesinden olduğu belirlenemediğinden bu gruptaki göç sayısı analizde kullanılamamıştır. Benzer bir durum içeriye (alınan) göçlerde de bulunmakla birlikte bu durum sadece büyükşehir olan illerin il merkezlerini oluşturan ilçeler için geçerlidir. Burada göç alınan yerin büyükşehir içerisinde yer almasına karşın hangi ilçeye ait olduğu belirlenemediğinden “bilinmeyen” grubu bulunmaktadır. Dolayısıyla alınan göçler içerisindeki bu gruptaki “bilinmeyen”ler de analizin dışında tutulmuştur.

## Yöntem

Türkiye’de iç göçlerin ilçelere göre mekânsal dağılım analizinin amaçlandığı bu araştırmada ilçelerin 1990 ve 2000 nüfus verileri, doğum yerine göre nüfus ile 1995-2000 dönemine ait daimi ikametgâha göre iç göç verileri düzenlenerek bir veri tabanı oluşturulmuştur. İlçelere göre 1990-2000 döneminde nüfusun gelişimi analiz edilerek dağılımı belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra göç verilerinin analizine geçilmiş ve mekânsal farklılıkları nüfus gelişimi dağılımı ile karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın asıl amacı ve katkısı iller bazında derlenen göç verilerinin mekânsal paterni ve göçün çıkış ve varış merkezlerini ortaya koyma açısından yetersiz kaldığı varsayımından hareketle ilçeler düzeyinde analiz ederek belirlemektir. Böylece il veya bölge içinde değişim ilçe ölçeğinde daha belirginleştirilerek bezerlik ve farklılıklar ortaya konmuş olunacaktır. Zira bir ilin kıyı ile iç kesimlerindeki ilçelerinin veya il merkezindeki büyükşehir ilçesi ile taşra ilçesi arasında göçler farklı boyularda gerçekleşmektedir.

Araştırmada 1990-2000 dönemine ait ilçelere göre nüfus verileri düzenlenerek bir veritabanı oluşturulmuştur. Daha sonra bu verilerden nüfus artış oranı hesaplanarak bazı betimleyici istatistiklere ulaşıldığı gibi dağılım haritaları yapılmıştır. Yine aynı döneme ait ilçelere göre nüfusun doğum yeri verileri de benzer şekilde analiz edilerek haritalanmıştır. Haritalama ve mekânsal oto korelasyon analizi *ArcGIS 9.3 programı* kullanılarak

gerçekleştirilmiştir. Burada gerek nüfus artışı gerekse nüfusun doğum yeri verisi, iç göçleri açıklamada katkısı yönüyle değerlendirilmiştir. 1995-2000 dönemine ait olan iç göç verileri de ilçe bazında göç oranları (içeriye, dışarıya ve net göç oranları) hesaplanarak haritalanmıştır. En sonunda dağılımların mekânsal analizleri yapılarak nüfus gelişimi ile iç göçler arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır.

Göçün ölçülmesi ve değerlendirilmesi çeşitli yöntemlerle yapılmaktadır. İçeriye, dışarı ve net göç hızlarının hesaplanarak haritalanması göç araştırmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemlerde göçler yıl ortası nüfusu ile oranlanmakta ve elde edilen değerler belli bir sabit sayı ile çarpılarak (100 veya 1000) oranı (içeriye, dışarıya ve net göç oranı) elde edilmektedir. İçeriye, dışarıya ve net göç oranlarında göç eden kişi sayısı yıl ortası nüfusuna oranlandığından hareketin büyüklüğünü veya nüfusu yeniden dağıtmada etkisini ortaya koymada yetersiz kalmaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için iki yöntem daha uygulanmaktadır. Bunlardan birincisi içeriye ve dışarıya göçlerin toplamının (toplam göçler) içeriye göçlerin dışarıya göçlerden farkına (net göçler) oranlanmasıyla elde edilen *Göç Devinin Oranı (Migration Turnover Rate)*’dır. İçeriye ve dışarıya göçün fazla olduğu yerde net göç oranı düşük çıkacaktır. Bu durumda göç devinin oranının hesaplanması gerekir.

$$\text{Göç Devinin Oranı (Migration Turnover)} = \frac{\text{İçeriye Göç} + \text{Dışarıya Göç}}{\text{İçeriye Göç} - \text{Dışarıya Göç}} \times 100 \quad (1)$$

Diğer yöntem ise, göç devinin oranının tam tersine, içeriye göçlerin dışarıya göçlerden farkının (net göçler) içeriye ve dışarıya göçlerin toplamına (toplam göçler) oranlanmasıyla elde edilen *Göç Etkililiği/Etkinliği Oranı (Migration Effectiveness Rate)*’dır. *Demografik Etkililik/Etkinliği (Demographic Effectiveness)* olarak da bilinen bu yöntem ilk defa Thomas (1941) tarafında İsveçlilerin göç sistemindeki uzun dönemli değişimi belirlemek için kullanmıştır. Shryock (1959, 1964) Amerika Birleşik Devletleri’ndeki göçleri incelediği çalışmasında kavramı “demografik etkililik/etkinlik” olarak geliştirmiştir (Plane ve Rogerson, 1994: 99). Yaygın olarak kullanılan net göç oranına göre göç etkililiği ölçümü daha iyi sonuçlar vermektedir. Göç etkililiği nüfus değişimine etkisi açısından oransal sonuç vermektedir. Belli bir zamanda belli bir yerdeki nüfus büyüklüğünün dışında göçün ölçümünde kullanılan bir fonksiyondur (Plane ve Rogerson, 1994: 99). Toplam göçlerin nüfusu yeniden dağıtmada nasıl etkili olduğunu belirlemede kullanılmaktadır. Yapılan hesaplama sonucunda elde edilen değerler +100 ile -100 arasında değişmektedir. Pozitif veya negatif yüksek bir değer elde ediliyorsa bunun anlamı, net göçlerin nüfusun yeniden

dağılımında etkili ve belirleyici olmaktadır. Eğer sıfıra yakın değerler elde ediliyorsa nüfusun yeniden dağılımında sınırlı ve daha az etkili olduğu anlaşılmaktadır (Stillwell, vd., 2000: 19). Göç etkililiği, net göç oranı ile yüksek korelasyon göstermektedir.

$$\text{Göç Etkililiği (Migration Effectiveness)} = \frac{\text{İçeriye Göç} - \text{Dışarıya Göç}}{\text{İçeriye Göç} + \text{Dışarıya Göç}} \times 100 \quad (2)$$

Mekâna ait verinin zamanla artan boyutlarda toplanması bu verinin mekânsal boyutta nasıl analiz edilebileceği sorunsalına neden olmuştur. Bu sorun günümüzde mekânsal verinin Coğrafi Bilgi Sistemleri’nde (CBS) kullanılabilir hale getirilmesiyle analizler mekânsal boyutta daha kolay bir şekilde yapılarak aşılmıştır. Mekânsal verinin kantitatif olarak analiz edilmesi olan Mekânsal Veri Analizi (Spatial Data Analysis), Coğrafi Bilgi Sistemlerine istatistiksel metotların entegre edilmesiyle yeni boyutlar kazanmıştır. Mekânsal Veri Analizi, mekâna ait verilerin etkileşimini, yapısını süreçlerini açıklayacak yöntemler ile bunların diğer mekânsal olaylarla olası ilişkilerinin açıklandığı veri analizidir. Değişkenlerin mekânsal bağlantılarının analizi ve paternlerinin ortaya konmasıyla mekânsal kümelenme ve ayrışma düzeylerini ortaya koymaya yardımcı olan Mekânsal Veri Analizi, küresel (Moran’s I Endeksi) ve yerel mekânsal otokorelasyon (Lokal Moran’s I Endeksi) olmak üzere ikiye ayrılır (Özgür ve Aydın, 2011: 30).

Mekânsal patern analizinin temeli ise, Tobler’in (1979) “Coğrafya’nın Birinci Kuralı” (First Law of Geography) olarak ifade ettiği “her şey her şeyle ilişkilidir, fakat yakındakiler uzaktakilerden daha çok ilişkilidir” yaklaşımı bulunmaktadır (Anselin vd., 1993: 5). Burada lokasyon “yakın” ve “uzak” olarak iki önemli kavramda ortaya çıkmakta ve mekânsal etki bakımından iki farklı tipte sınıflandırılmaktadır: Mekânsal bağımlılık (spatial dependency) ve mekânsal heterojenlik (spatial heterogeneity). Bunlardan mekânsal bağımlılık, Tobler’in yaklaşımını esas alıp, dağılımın mekânsal bağımlılığını Moran’s I Endeksi ve Geary’s C yöntemiyle istatistiksel olarak ortaya koymaktadır (Anselin vd., 1993: 5). Araştırmada göç paterninin mekânsal analizinde Moran’s I Endeksi ve bu analizin yerel versiyonu olan Lokal Moran’s I Endeksi kullanılmıştır.

Mekânsal dağılımda benzer özellikte olanları toplanma ve dağılma düzeylerinin analiz edildiği yöntemlerden birisi *Mekânsal Otokorelasyon (Spatial Autocorrelation)* analizidir. Moran’s I Endeksi olarak bilinen bu analiz, mekânsal dağılımın korelasyonunu vermektedir. Elde edilen değer +1’e yaklaşıyorsa pozitif bir korelasyon yani yüksek veya düşük değerlerin

çevreleriyle birlikte mekânsal olarak kümelenmesi söz konusuysen: -1’e yaklaşıyorsa dağılımın mekanda rastlantısallık içeren negatif bir korelasyon, yani yüksek değerlerin çevresinde düşük değerlerle birlikte bulunma eğiliminde olduğu görülmektedir. Eğer endeks değeri 0’a yaklaşıyorsa herhangi bir ilişkinin belirlenemediği mekânsal dağılım paternini gösterir. Moran’s I Endeksi sonucuna bağlı olarak araştırma alanının tamamında, dağılımın çevresindeki üniteleri ile birlikte ele alındığında mekâna bağlılık düzeyi tespit edilebilmektedir. Şu formülle hesaplanmaktadır (Rogerson, 2001: 167).

$$I = \frac{n \sum_i \sum_j w_{ij} (y_i - \bar{y})(y_j - \bar{y})}{(\sum_i \sum_j w_{ij}) \sum_i (y_i - \bar{y})^2} \quad (3)$$

n= birim sayısı

$w_{ij}$ = i ve j noktaları arasındaki mekânsal yakınlık

Moran’s I Endeksi global ölçekli olup alanın bütününde dağılımın mekana bağlılık düzeyini ölçmektedir. Fakat alanın içerisinde dağılımın nerelerde anlamlı olarak kümelenmediğini lokal olarak belirlemekten uzaktır. Dolayısıyla mekandaki lokal ölçekte dağılımın analizini yapabilmek için *Anselin Lokal Moran’s I Endeksi (Anselin Lokal Moran’s I Index)* geliştirilmiştir (Anselin, 1995). Anselin Lokal Moran’s I değeri birbirine benzer ve benzer olmayan değişkenlerin oluşturduğu kümelenmelerin araştırılması için kullanılır. İstatistiksel olarak yüksek bir endeks değeri ilgili alanın etrafındaki alanlarında yüksek ya da düşük değerlerle kümelenme oluşturduğunu, düşük endeks değeri ise birbirine benzemeyen değerlerin oluşturduğu kümelenmeyi göstermektedir. Z değeri de endeks değerinin istatistiksel anlamlılığını gösterir (Erdoğan vd., 2009: 61).

$$I_i = n(y_i - \bar{y}) \sum_{j \neq i} w_{ij} (y_j - \bar{y}) \quad (4)$$

## Bulgular

### 1. Türkiye’de ilçelere göre nüfusun gelişimi ve mekânsal analizi: 1990-2000

Nüfusun ülkedeki dağılımında demografik geçişin gelinen aşaması yanında göçler demografik olarak belirleyici olmaktadır. Bu noktada özellikle iç göçler doğum ve ölüm oranlarının değişiminden daha hızlı bir şekilde nüfusun dağılımını yeniden düzenlemektedir.



Nüfus gelişimini belirgin bir şekilde etkileyen göçler, göçe neden olan faktörlerin mekânsal farklılığına bağlı olarak farklı boyutlara ulaşan büyüklükteki tip ve şekillerde meydana gelmektedir. Sonuçta göçlerin mekânsal dağılımı nüfus gelişimini de büyük ölçüde açıklamaktadır.

Türkiye nüfusunun 1927’den günümüze artış gösterdiği bilinmekle birlikte yıllık nüfus artış hızında 1985-1990 döneminde başlayan gerileme 1990 sonrasında da devam etmiştir. Yıllık nüfus artış hızındaki bu düşüş doğurganlık oranlarındaki azalma ile yakından ilgili olduğu görülmektedir (Özgür, 2003: 44). Bununla birlikte nüfus artışı ülkenin her yerinde aynı hızda azalmayıp kırsal ve kentsel yerleşmeler arasında da farklılaşmaktadır. Kentsel yerleşmelerde nüfus artışı devam ederken, kırsal alanların bir kısmında bu artış sınırlı düzeylerde kalmakta veya giderek azalmakta hatta boşalmaya doğru bir gidiş sergilemektedir. Nüfus değişiminin bu genel eğilimi mekânsal olarak Türkiye’nin orta ve doğu kesimleri ile kıyıları ve büyük kentlerinde farklılık göstermektedir.

Türkiye’de 1990-2000 döneminde yıllık nüfus artış hızı ‰ 18.3 düzeyinde gerçekleşirken, kırsalda bu oran ‰ 4.2 kentserde ise ‰ 27 düzeyinde gerçekleşmiştir (Özgür, 2003: 46-47). Bu değerler kentsel nüfusun yıllık artış hızının kırsaldan yaklaşık 8 kat daha fazla olduğunu ortaya koyar ki, bu artışın doğurganlıktan çok göçlerle gerçekleştiği anlamına gelir. Zira 2000 yılı itibariyle Türkiye’de toplam doğurganlık hızı 2,53 iken, bu oran kırsalda 2.87, şehirlerde 2.20, büyükşehirlerde<sup>‡</sup> ise 2.03 düzeyinde gerçekleşmiştir (Özgür, 2004: 6).

**Çizelge 1.** Türkiye’de nüfusun il merkezi, ilçe merkezi ve köylere göre gelişimi (1990-2000).

Yerleşme birimi	1990 Yılı	2000 Yılı	Yıllık nüfus artış hızı (‰)	Artış Oranı (%)
Büyükşehir İlçesi	14.225.994	22.090.998	44.0	55.3
Diğer İl Merkezleri	8.447.475	7.386.777	-13.4	-12.5
İl Merkezleri Toplam	22.673.469	29.477.775	26.2	30
İlçe Merkezi	10.652.882	14.528.409	31.0	36.4
Köyler	23.146.684	23.797.743	2.7	2.8
<b>Toplam</b>	<b>56.473.035</b>	<b>67.803.927</b>	<b>18.3</b>	<b>20.1</b>

**Kaynak:** DİE, 1993, 2003.

Yıllık nüfus artış hızının kentsel yerleşmelerin de kendi içinde önemli farklılıklar dikkati çekmektedir. Nitekim kentsel yerleşmelerden özellikle de büyükşehir ilçesi olan il merkezlerinde yıllık nüfus artış hızı daha da artarak ‰ 44 değerine ulaştığı görülür. Buna karşın bünyesinde büyükşehir ilçesi olmayan il merkezlerinde yıllık nüfus artış hızı ‰ -13.4’e

<sup>‡</sup> Bu araştırmada büyükşehir yasa ile belirlenmiş büyükşehir belediyesi statüsündeki yerleşmeleri karşılamaktadır. Araştırmada 1990 ve 2000 Genel Nüfus Sayımlarında büyükşehir belediyesi olarak nüfusları verilen yerleşmeler değerlendirilmiştir. Buna göre 1990’da (Adana, Ankara, Bursa, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri ve Konya) 8 adet, 2000’de ise (Antalya, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Mersin, Kocaeli ve Samsun) 7 merkezin daha eklenmesiyle 15 adet büyükşehir bulunmaktadır.

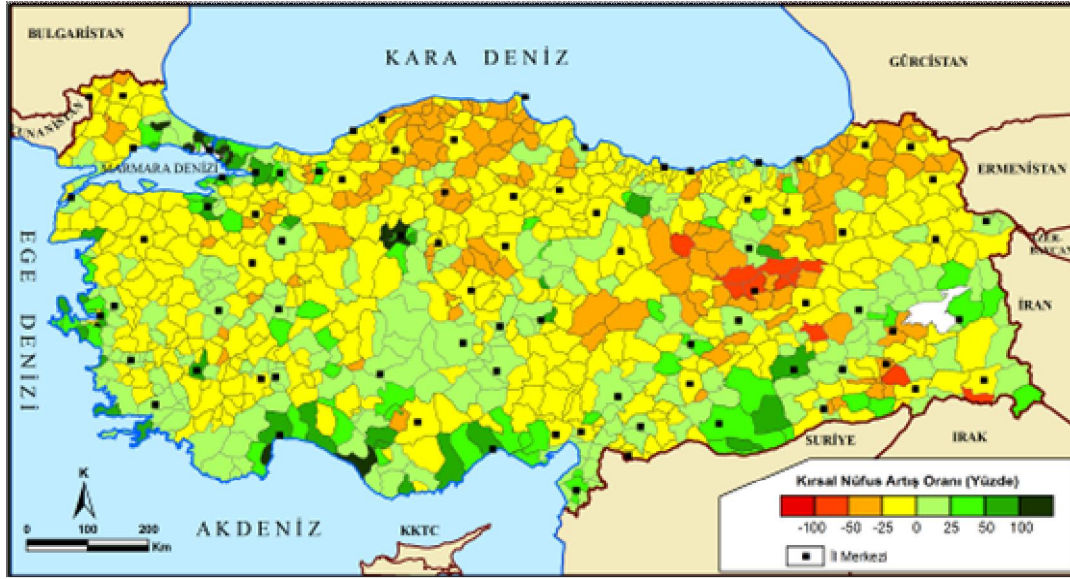
gerilerken, ilçe merkezlerinde ise bu değer % 31 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 1). Kentsel yerleşmeler arasındaki bu anlamlı farklılık Türkiye’de kentleşmenin nüfus gelişimi yönüyle değerlendirildiğinde büyükşehir veya metropoller lehine var olan gelişmenin hız kesmeden devam ettiğini ortaya koymaktadır. Doğum oranlarıyla karşılaştırıldığından metropollerdeki bu artışın göçlerle gerçekleştiği ortadadır. Yıllık nüfus artış hızının ortaya koyduğu bu gerçek, Türkiye’de kırsal alanlardan bu merkezlere olan göçten çok, kentlerden-kentlere göçlerle ilgili.

**Çizelge 2.** Türkiye’de ilçelerin nüfus artış oranları dağılımının betimleyici istatistikleri.

	Nüfus artış oranına (%) göre ilçe sayıları								Nüfus Olmayan
	+ - - 100	-99 - - 50	-49 - - 25	-24 - 0	1 - 24	25 - 49	50 - 99	100 - +	
Kırsal Nüfus	-	11	133	419	223	65	35	15	22
Kentsel Nüfus	-	-	20	134	357	236	133	43	-
Toplam Nüfus	-	1	41	328	362	126	57	8	-
	Minimum	Ortanca	Maximum	Ortalama	Range	Std.Sap.	Değ. Kat. *		
Kırsal Nüfus	-77.6	-6.7	435.1	-0.1	512.7	36.8	-368		
Kentsel Nüfus	-44.8	21.4	287.5	28.7	332.3	36.1	1.3		
Toplam Nüfus	-55.6	4.9	186.6	9.18	242.2	26.9	2.9		

\*Değişkenlik Katsayısı=Standart Sapma/Aritmetik Ortalama

İlçelerin kırsal nüfus artış oranları, % -77,6 (Tunceli – Ovacık) ile % 435,1 (Ankara – Çankaya) arasında değişen bir dağılıma sahiptir. Bununla birlikte ilçelerin büyük bir bölümündeki nüfus artış oranlarının negatif değerlerin hâkim olduğu görülür. Nitekim 923 ilçenin 563’ünde (% 60,1) nüfusu azalış göstermiştir. Azalış oranı % -50’den daha fazla olan ilçe sayısı 11’dir (Çizelge 2). Bunlar Tunceli ilinin Merkez, Pülümür, Ovacık ve Hozat; Bingöl ilinin Yedisu, Kiğı ve Yayladere; Diyarbakır ilinin Lice; Siirt ilinin Eruh; Hakkâri ilinin Çukurca ve Sivas ilinin İmranlı ilçeleridir. Artışın % 100’ün üzerinde olduğu 15 ilçe olup, Antalya iline bağlı Alanya ve Kemer ilçeleri dışında İstanbul, Ankara ve İzmir metropollerinin büyükşehir ilçelerinden meydana gelmektedir. En fazla artış % 435 oranıyla Çankaya ilçesi gelirken onu Gazimir (% 322), Keçiören (% 272), Kartal (% 230) ve Tuzla (% 211) ilçeleri takip etmektedir. Sincan, Yenimahalle, Alanya, Kemer, Gaziosmanpaşa, Ümraniye, Büyükçekmece ve Çerkezköy kırsal nüfus artış oranının % 100’ün üzerinde olan diğer ilçelerdir. Kırsalda negatif değerlerin daha fazla olmasına bağlı olarak ortanca ve aritmetik ortalama değerleri düşük, range ise yüksektir (Çizelge 2).

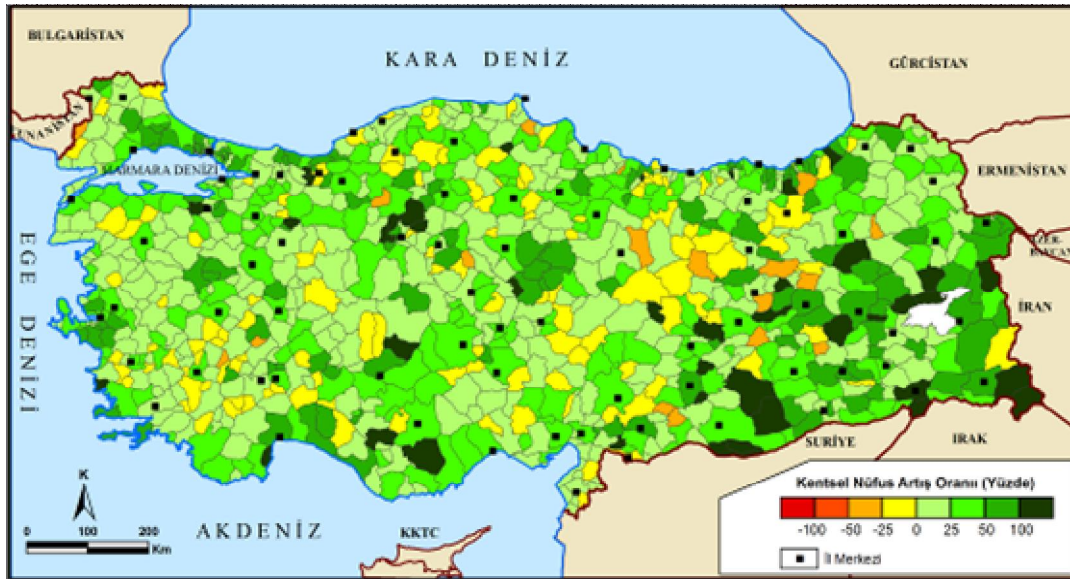


**Şekil 1.** Türkiye’de ilçelere göre kırsal nüfus artış oranları haritası (1990-2000).

Türkiye’de 1990-2000 döneminde kırsal ve kentlerde nüfus artış oranları dağılımının birbirinden farklılık göstermektedir (Şekil 1-2). Kırsal nüfus artış oranları Akdeniz ve Ege kıyıları, İstanbul, Kocaeli, Yalova ve Bursa’yı içine alan Marmara kıyıları, Ankara metropolü çevresi ile Şanlıurfa ilinde pozitif değerler göstermektedir (Şekil 1). Buna karşın Doğu Anadolu bölgesinde özellikle Tunceli ve çevresinde, Doğu Karadeniz’in doğusu ile Kuzeydoğu Anadolu ve Batı Karadeniz bölümünde nüfus artış oranı % -25’in üzerinde gerçekleşmiştir. Bu sahaların dışında Trakya’nın batısı ile Ege Bölgesinin kıyısı dışında kalan ilçeleri, İç Anadolu Bölgesinin kuzey ve güneydoğusu ile Doğu Anadolu bölgesinde Erzurum, Kars ve Ağrı çevresinde nüfus artış oranı negatif değerler göstermiştir.

Kırsal alanlardaki nüfus artış oranlarının gösterdiği dağılım, Türkiye’de iç göçlerin kırsaldan devam ettiği alanlar ile göç alan metropoller ve yakın çevresiyle Akdeniz ve Ege kıyılarının olduğunu ortaya koymaktadır. Artış oranındaki en yüksek değerlerin büyükşehir ilçeleri içinde kalan köylerde gerçekleşmiş olması, Türkiye’de iç göçün gerek kent merkezinden gerekse kırsaldan metropollerin çevresinde kalan köylere doğru gerçekleşiyor olması ile ilgilidir. Türkiye’nin doğusunda özellikle güvenlik nedeniyle göç verilen alanlara karşılık Şanlıurfa ili kırsalında nüfus artışının yüksek olması GAP’ın etkisiyle sulu tarıma geçiş belirleyici olmuştur. Ege ve Akdeniz kıyılarının gerek iklim özelliklerine bağlı olarak tarımsal üretim (özellikle seracılık) gerekse turizme bağlı oluşan ekonomik yapı nüfus artışına neden olmuştur.

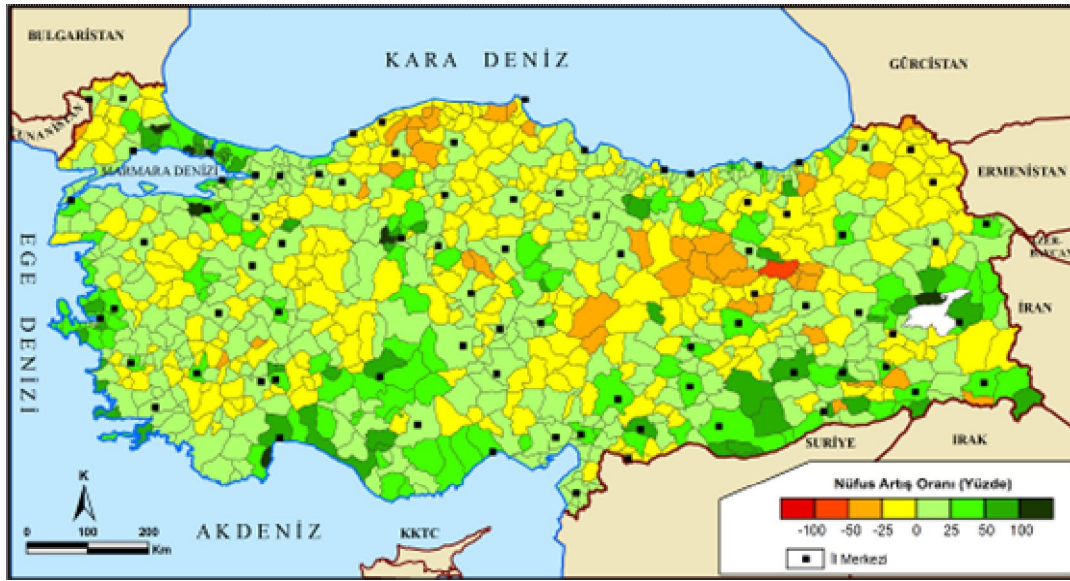
İlçelerin kentsel nüfus artış oranlarının minimum ve maksimum değerleri arasındaki fark, kırsala göre daha düşük olup, en düşük değer % -44.8 (Sivas – Hafik) ile en yüksek değer % 287.5 (Şanlıurfa – Harran) arasında değişmektedir (Çizelge 2). Kentsel nüfus artış oranının negatif değerler gösterdiği ilçe sayısı 154 (% 16.6) adettir. Azalış oranının % -25’den daha düşük olduğu 20 ilçe bulunmaktadır. Bu ilçelerin dağılımında belirgin bir toplanma alanı görülmemekle birlikte, 6’sı (Pülümür, Malazgirt, Köprüköy, Maden, Adaklı, İliç) Doğu Anadolu Bölgesinde kalmaktadır. Kentsel nüfus artış oranının % 100’ün üzerinde gerçekleştiği 43 ilçenin büyük bir bölümü Doğu Anadolu (15 adet) ve Güneydoğu Anadolu (7 adet) bölgelerinde bulunmaktadır (Şekil 2). En yüksek artış oranları ise Harran (Şanlıurfa) ilçesi % 287.5, Nilüfer (Bursa) ilçesi % 269.4 ve Adilcevaz (Bitlis) ilçesinde % 248.2 ile meydana gelmiştir. İstanbul ve İzmir metropollerinin merkez ve taşra ilçelerinin hiçbirinde nüfus artış oranı % 100’ü geçmezken, Ankara’nın Sincan (% 194.3), Etimesgut (% 142.4), Akyurt (% 128.4), Çubuk (% 103.2) ve Kazan (% 143.8) ilçelerinde yüksek artışlar dikkat çekmektedir (Şekil 2). Yine kırsal nüfus artış oranına göre kentsel nüfus artış oranlarına ait ortanca ve aritmetik ortalama değerleri yüksek, range ve değişkenlik katsayısı düşüktür (Çizelge 2).



Şekil 2. Türkiye’de ilçelere göre kentsel nüfus artış oranları haritası (1990-2000).

Kentsel nüfus artış oranlarının 10 yıllık periyottaki dağılımında öncelikle artışın kırsala göre daha belirgin olduğu bir görünüm hâkimdir (Şekil 2). Bununla birlikte ayrıntıda bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki kentsel merkezlerde nüfus artış oranlarının % 25’in üzerine çıktığı hatta % 100’den daha fazla artış gösteren yerlerin olduğu görülmektedir. Bölgede güvenlik sorunu nedeniyle yaşanan zorunlu göçlere bağlı olarak gerçekleşen bu durumun yanında yine

güvenlik amaçlı asker nüfusunun artırılması da etkili olmuştur. Bu süreçte yaşanan göçler kırsalda köylerin zorunlu olarak boşaltılmasıyla meydana gelmiştir. Ve göçün önemli bir kısmı bölgenin il ve ilçe merkezlerine doğru gerçekleşirken, geriye kalan kısmı bölge dışında daha önceki göç edilen merkezlere doğru olmuştur (Yücesahin ve Özgür 2006: 23-26). Diğer taraftan Türkiye’nin iç ve batı kesiminde özellikle il merkezlerinin içinde kaldığı merkez ilçelerde kentsel nüfus artışı % 25’in üzerine çıkarken, kırsal karakterin hâkim olduğu ilçelerde kentsel nüfus % -25 oranında azalmıştır.



**Şekil 3.** Türkiye’de ilçelere göre toplam nüfus artış oranları haritası (1990-2000).

İlçelerin toplam nüfus artış oranları değerlendirildiğinde ortaya daha farklı bir çizelge ve dağılım çıkmaktadır (Çizelge 2, Şekil 3). Başka bir ifadeyle dağılım gerek kentsel gerekse kırsal nüfus artış oranı değerlerine göre normal dağılıma daha yakın bir görünüm sunmaktadır. Zira en düşük nüfus azalış oranı % -55.6 ile Pülümür’de (Tunceli) ortaya çıkarken, en yüksek değer ise % 186.6 ile Sincan’da (Ankara) gerçekleşmiştir. Sincan ile birlikte Etimesgut (Ankara), Kemer (Antalya), Adilcevaz (Bitlis), Nilüfer (Bursa), Sultanbeyli (İstanbul), B.Çekmece (İstanbul) ve Çerkezköy (Tekirdağ) ilçelerinde (8 ilçede) artış oranı % 100’ün üzerine çıkmıştır. Nüfus, 370 ilçede ( % 40) azalırken, 553 ilçede (% 60) artış göstermiştir. Toplam nüfus artışı dağılımına bakıldığında metropoller ve çevresi, Ege kıyıları, Antalya Körfezi ve Mersin ili kıyıları, Van Gölü kuzeyi ve doğusu, Şanlıurfa ili ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin bazı ilçelerinde nüfusun artış gösterdiği izlenebilmektedir (Şekil 3). Buna karşın: Kuzeydoğu Anadolu (Kars ve Ardahan çevresi), Doğu Anadolu’nun batı kesimleri (Sivas doğusu, Erzincan ve Tunceli çevresi), İç Anadolu Bölgesinde Kayseri doğusu ile Eskişehir-Konya arası, Ege bölgesinin daha çok İçbatı Anadolu bölümünde kalan

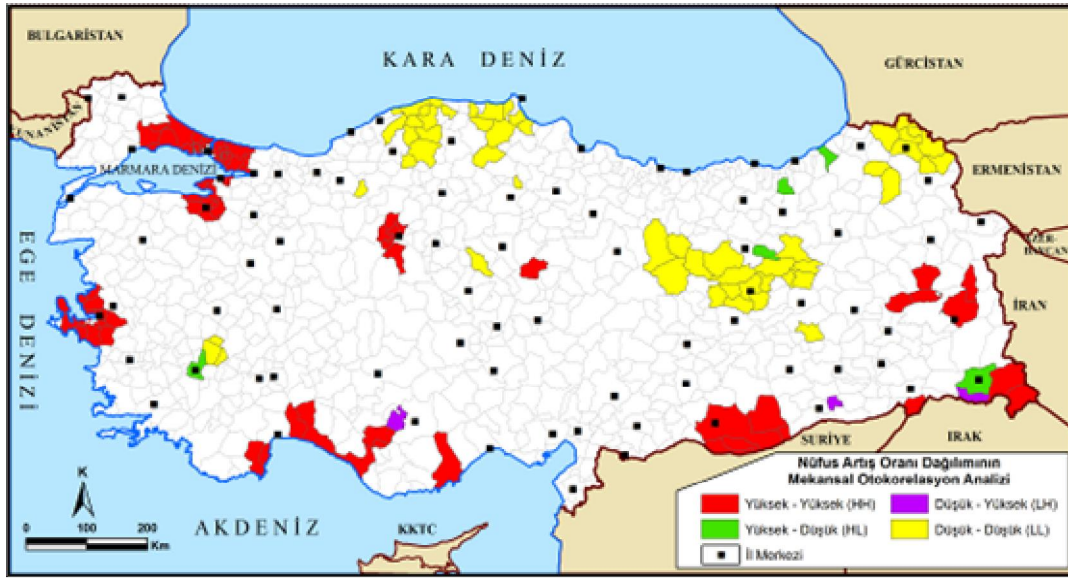
bazı ilçeleri ile Batı Karadeniz bölümünün hemen hemen tamamında nüfusun azaldığı dikkat çekmektedir (Şekil 3).

**Çizelge 3.** Türkiye’de nüfus artış oranlarının Moran’s I Endeksi değerleri.

	<b>Kırsal Nüfus Artış Oranı</b>	<b>Kentsel Nüfus Artış Oranı</b>	<b>Toplam Nüfus Artış Oranı</b>
Moran’s I	0.73	0.14	0.53
Z Değeri	35.57	6.85	25.14

Türkiye’de toplam nüfus artış oranlarının ilçelere göre dağılımının mekânsal analizi Moran’s I Endeksi kullanılarak yapılmıştır. Moran’s I endeksi analiziyle nüfus artış oranlarının dağılımının mekânsal bağıllık düzeyi belirlenebilmektedir. Moran’s I endeksi değerinin +1’e yaklaşıyor olması mekânda pozitif bir kümelenmenin olduğu ve dağılımın çeşitli alanlarda kümelenmeler gösterdiği anlaşılırken, endeks değerinin -1’e yaklaşması ise negatif bir korelasyonu yani dağılımın raslantısallık içerdiği anlamına gelmektedir. Buna göre Türkiye’de ilçelerin kırsal nüfus artış oranları dağılımının Moran’s I endeksi değeri kentsel nüfus artış oranlarına göre çok yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Çizelge 3). Kentsel ve kırsal nüfus artış oranları haritalarından da izlenebilen bu durum, kırsalda birbirine komşu alanlarda benzer bir şekilde azalma veya artış gösteren bir bütünlük oluştururken, kentsel alanlarda daha dağınık bir görüntüye sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Moran’s I endeksi nüfus artış oranı dağılımının mekânsal bağımlılığının genel olarak verirken, lokal düzeyde bu dağılımın analizi Anselin Lokal Moran’s I Endeksi ile yapılabilmektedir. Buna göre, yüksek-yüksek (HH), düşük-düşük (LL), yüksek-düşük (HL) ve düşük-yüksek (LH) olmak üzere 4 farklı tipte anlamlılık gösteren alanlar belirlenmektedir. Bunlardan yüksek-yüksek (HH) ve düşük-düşük (LL) kümelenme alanları çevreleri ile birlikte benzerlik gösteren mekânsal anlamda pozitif korelasyon sahipken, yüksek-düşük (HL) ve düşük—yüksek (LH) alanları çevrelerinden farklı değerlere sahip olan negatif korelasyon sahalarını oluşturmaktadır.



**Şekil 4.** Türkiye’de ilçelere göre toplam nüfus artış oranları dağılımının mekânsal otokorelasyon analizi sonuçları dağılım haritası (1990-2000).

Türkiye’de ilçelerin toplam nüfus artış oranları dağılımının Anselin Lokal Moran’s I Endeksi analizi yapıldığında İstanbul ve çevresi, İzmir ve Ankara metropollerinin çevreleri, Antalya’nın kıyı ilçeleri, Şanlıurfa ve çevresi, Hakkâri’nin Şemdinli ve Yüksekova ilçeleri ile Van Gölü çevresindeki ilçelerin çevreleri ile birlikte yüksek değerlerin kümелendiği yüksek-yüksek (HH) sınıfını oluşturduğu görülür (Şekil 4). Bu dağılımda son sözü edilen sahalar güvenlik ve askeri nedenlerle alınan göçler sonucu nüfus artışı gerçekleşirken, Şanlıurfa’da GAP’la birlikte tarımsal üretimdeki artışın beraberinde getirdiği göçler sonucu nüfus artış yaşanmıştır. Diğer alanlar ise Türkiye’de iç göçün yöneldiği metropol alanları ve çevresini oluşturmaktadır. Buna karşın: Batı Karadeniz’de Kastamonu ve Sinop çevresi, Doğu Anadolu’da Tunceli ve Erzincan çevresi ile Kars civarı çevreleriyle birlikte düşük-düşük (LL) değerlerin kümелendiği yerler verilen göçlerle nüfusu azalan alanlara karşılık gelmektedir (Şekil 4).

## 2. Türkiye’de ilçelere göre iç göçler: 1995-2000 dönemi

Türkiye’de 21. yüzyıla girerken sadece nüfus değil, nüfus hareketleri de artmaya devam etmiştir. Daimi ikametgâh değişikliğine dayanan göçler yanında ikamet değiştirmeksizin değişen zaman aralıklarında (günübirlik, birkaç günlük, haftalık vb.) süregelen hareketlilikte de artış meydana gelmektedir. Toplumsal değişimle paralel olarak gelişen bu yer değiştirme hareketleri, ülkede nüfusun dağılımını geçmişe göre çok daha hızlı değiştirmektedir. Ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler ve altyapıya yönelik yatırımlar bu

süreci daha da kolaylaştırarak hızlandırmaktadır. Sonuçta insanın mekâna bağımlılığı giderek azalırken, hareketliliği aynı oranda artırmaktadır. Göçün kapsamını belirsizleştirerek yeniden sorgulamayı da gerektiren bu süreç, sonuçları itibariyle insanı ve mekânı yeniden şekillendirmektedir.

Türkiye’de 21.yy’ın son 10 yılındaki nüfus hareketlerini değerlendirebilecek datanın olmaması bu araştırmada 1990-2000 dönemindeki nüfus hareketinin boyutlarını ve zamanla gösterdiği değişimi ortaya koymada nüfusun doğum verisinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Göçü tam ve doğru olarak yansıtmaktan uzak olmakla birlikte, doğum yeri dışında sayılmış olan nüfus verisinin iç göç için bir gösterge olarak kullanılabileceği düşünülmüştür. Buna göre Türkiye’de 1990 yılında ülke nüfusunun % 74.4’ü kendi ilinde sayılırken, % 23.6’sı diğer illerde sayılmıştır. Buna karşın 2000’de kendi ilinde sayılanların oranı % 70.8’e gerilerken, diğer illerde sayılanların oranı % 27.2’ye yükselmiştir. Aradan geçen zaman zarfında toplam nüfustaki artışın yaklaşık yarıya yakınının diğer illerde sayılanlarda gerçekleşmiş olması, nüfus hareketliliğinin boyutunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca diğer illerde sayılanların 1990-2000 arasındaki dönemde gerek yıllık nüfus artış hızı gerekse artış oranı değerleri kendi ilinde sayılanların iki katından daha fazladır (Çizelge 4).

**Çizelge 4.** Nüfusun doğum yerine göre dağılımı (1990-2000).

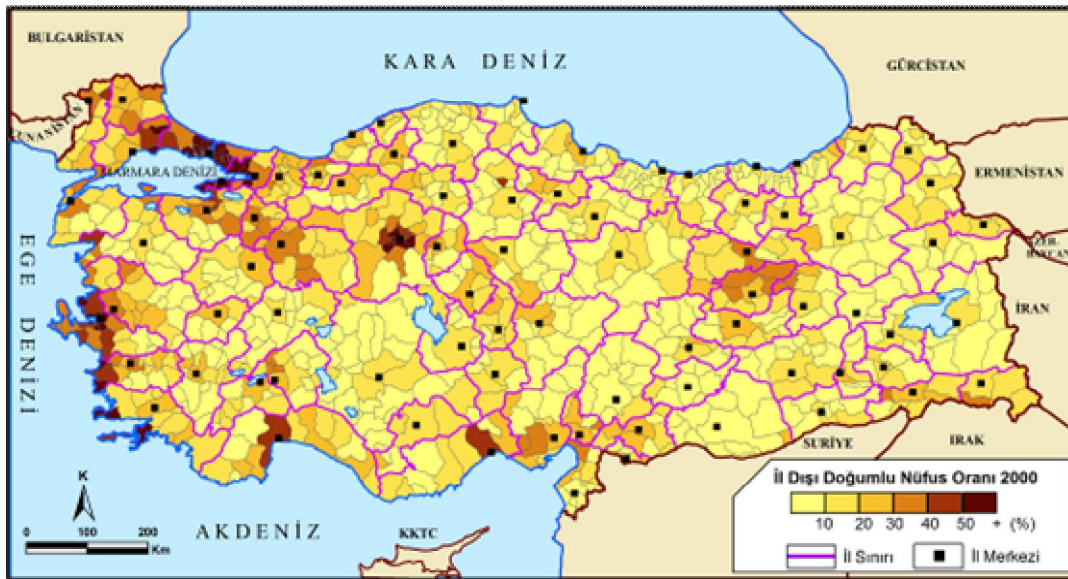
Doğum Yeri	1990 Yılı	2000 Yılı	Artış Miktarı	Yıllık Nüfus Artış Hızı %	Artış Oranı %
Doğduğu İlde Sayılanlar	42.024.409	48.008.157	5.983.748	13.3	14.2
Diğer İllerde Sayılanlar	13.312.845	18.517.910	5.205.065	33.0	39.1
Yurtdışı	1.131.782	1.260.491	128.709	10.8	11.4
Bilinmeyen	3.999	17.369	13.370	146.8	334.3
<b>Toplam Nüfus</b>	<b>56.473.035</b>	<b>67.803.927</b>	<b>11.330.892</b>	<b>18.3</b>	<b>20.1</b>

**Kaynak:** DİE, 1993, 2003.

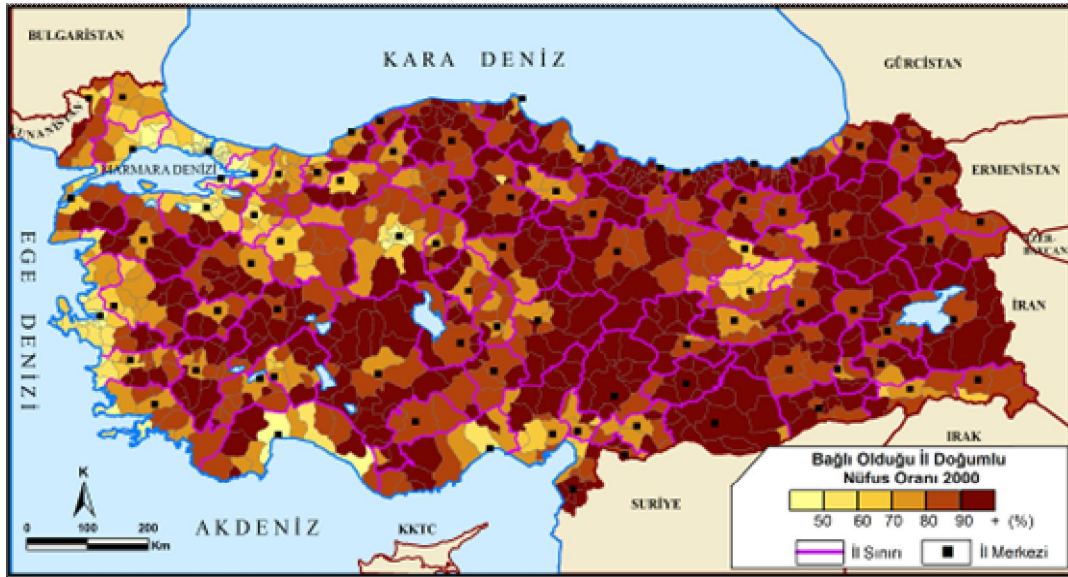
İlçelerdeki nüfusun doğum yeri itibariyle dağılımı ile göçler açısından bazı ilişkiler kurulabilir. Zira ilçenin bağlı olduğu ilin dışındaki diğer iller doğumlu nüfusun fazla olması, o ilçenin kendi ili dışında göç aldığı anlamında düşünülebilir. İl dışı doğumlu nüfusun oransal olarak fazla olduğu ilçelerin Türkiye’nin göç alan yerlerine karşılık geldiği görülmektedir (Şekil 5). İl dışı doğumlu nüfusun fazla olduğu yerlerde doğal olarak bağlı olduğu il (kendi ili) doğumlu nüfus oranının düşük olması il dışından alınan göçlerle ilgili olduğu anlamına gelmektedir. Bağlı olduğu il doğumlu nüfus oranının yüksek olduğu yerlerin daha çok göç verdiği veya çok düşük düzeylerde göç aldığı söylenebilir (Şekil 6). Ayrıca, 1995-2000 döneminde ilçelere göre içeriye göç ile 2000 Genel Nüfus Sayımı’na göre ilçelerin bağlı oldukları il dışı doğumlu nüfus oranı arasında pozitif korelasyon (0,75) bulunurken: yine aynı



dönemdeki içeriye göçle ilçelerin bağlı oldukları kendi ili doğumlu oranı arasında negatif korelasyon (-0,75) bulunmuştur. Daha zayıf olmakla birlikte benzer bir ilişki, 1995-2000 döneminde ilçelere göre net göç oranı ile 2000 Genel Nüfus Sayımı’na göre ilçelerin bağlı oldukları il dışı doğumlu nüfus oranı arasında pozitif korelasyon (0,64) bulunurken: yine aynı dönemdeki net göçle ilçelerin bağlı oldukları kendi ili doğumlu nüfus oranı arasında negatif korelasyon (-0,64) vardır. Bu analizde ilçelerin bağlı olduğu ilin diğer ilçeleri doğumlu nüfusuna ait veriler ile ilçelerin ilçelerden aldığı ve verdiği göçlere yönelik çapraz tablo verilerinin olmaması önemli bir sınırlılık oluşturmaktadır. Zira il içi göçlerin yeri ve boyutları belirlenemediği gibi bu göçün doğum yeri ile ilişkilendirilmesine de gidilememektedir.



Şekil 5. Türkiye’de ilçelere göre bağlı olduğu il dışı doğumlu nüfus oranı dağılımı haritası (2000).



Şekil 6. Türkiye’de ilçelere göre bağlı olduğu il doğumlu nüfus oranı haritası (2000).

Türkiye’de iç göçler 1950 sonrasında siyasal, yönetsel, ekonomik ve demografik değişim süreçlerine bağlı olarak toplumsal değişimin bir parçası olagelmıştır. Zamanla değişip dönüşerek çeşitli tip ve şekiller alan iç göçler, boyutları itibariyle de hemen her dönemde % 5-10 arasında değişen oranda gerçekleşmiştir (Çizelge 5). 1995-2000 döneminde ise 5 yaş üstü nüfusun yaklaşık % 11’ine karşılık gelen 6.692.320 kişi ile en yüksek düzeyde göç gerçekleşmiştir.

Çizelge 5. Türkiye’de iller arası ve il içi göç eden nüfusun dönemlere göre dağılımı (1990-2000).

Dönemler	5 Yaş Üstü Nüfus	İller Arası Göç Eden Nüfus	İl İçi Göç Eden Nüfus	Göç Eden Nüfus Oranı %
1965-1970	30.350.040	3.244.724	-	10.7
1970-1975	34.646.470	3.421.025	-	9.9
1975-1980	38.776.334	2.700.977	883.444	7.0
1980-1985	44.587.257	2.885.874	934.037	6.5
1985-1990	50.518.291	4.065.173	1.337.517	8.1
1995-2000	60.752.995	4.788.193	1.904.070	10.9

**Kaynak:** Yüceşahin ve Özgür, 2006’ dan alınmıştır.

Türkiye’de 1990-2000 dönemi siyasal, ekonomik ve toplumsal anlamda önemli değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimini oluşturmaktadır. Bu değişim sürecinin etkisi nüfusun demografik özelliklerine de yansımıştır. Söz konusu etki en belirgin şekilde iç göçlerde kendini göstermiştir. İş arama ve bulma, tayin/atama bulma (% 33) gibi geçmişten beri süregelen ekonomik nedenlerin yanı sıra doğal afetlerden depremlerin ve terör nedenli güvenlik (% 4) sorunlarına bağlı bu dönemde yaşanan yerel etkilerin belirleyici olduğu göçler de eklenmiştir. Yine eğitim ve evlilik (% 19) gibi sosyal boyutlu faktörler de göçlerde yer

almıştır (TUİK, 2005). Her bir göç nedeninin mekânsal dağılımı farklılık göstermektedir. Bu çalışmada ilçelere göre elde edilen verilerle Türkiye’deki iç göçlerin bazı özellikleri ile birlikte paternini de belirlemek mümkün olmuştur.

**Çizelge 6.** Türkiye’de ilçeler arası göçlerin dağılımı (1995-2000).

İlçeler	İçeriye Göç	%	Dışarıya Göç	%	Net Göç
Büyükşehir İlçeleri	2.126.815	44.4	1.511.758	31.6	615.057
Merkez İlçeler	831.225	17.4	948.582	19.8	-117.357
Taşra İlçeleri	1.830.153	38.2	2.297.255	48.0	-467.102
Bilinmeyen	-	-	30.598	0.6	-30.598
<b>Toplam</b>	<b>4.788.193</b>	<b>100</b>	<b>4.788.193</b>	<b>100</b>	<b>0</b>

**Kaynak:** TUİK’den elektronik ortamda alınan veriler.

Türkiye’de iç göçlerin geçirdiği değişimlerden birisi de göç akımı büyüklüğü açısından dikkate alındığında kırdan kente doğru olan göçlerden daha çok kentlerden kentlere doğru olmasıdır (Gedik, 1993: 228). Kentlerden ise özellikle belli bazı büyük kentlerin diğer kentlere göre göçlerin çekim merkezlerini oluşturmaktadır. İlçelere göre göçleri büyükşehir ilçesi, merkez ve taşra ilçeleri olarak sınıflandırıldığında elde edilen değerler aynı sonucu doğrular niteliktedir. Nitekim büyükşehir ilçeleri net olarak göç alırken merkez ve taşra ilçeleri net göç vermişlerdir (Çizelge 6). Büyükşehir ilçeleri içeriye göçlerin % 44’ünü, merkez ilçeler % 17’sini ve taşra ilçeleri ise % 38’ini oluşturmaktadır. Buna karşın dışarıya göçlerde büyükşehir ilçeleri % 31’ini, merkez ilçeler % 19.8 ve taşra ilçeleri ise % 47.9’unu meydana getirmektedir. İl merkezlerini de içinde barındıran merkez ilçelerin net göç vermesi dikkat çekmektedir.

İlçelere ait göç verisinin detayında ilçe merkezi ve kırsal ayrımına göre değerlendirdiğimizde Türkiye’deki iç göçlerin çeşitli yönleri ortaya çıkmaktadır (Çizelge 7). Bunlardan birincisi, Türkiye’de içeriye göçlerin % 80’i, dışarıya göçlerin ise % 84’ünün kentsel yerleşmelerde meydana gelmiş olmasıdır. Kentseldeki iç göçlerin detayına bakıldığında ise Türkiye’de içeriye göçlerde her 3 kişiden birisinin büyükşehirliere geldiği, buna karşın dışarıya göçlerde ise her 4 kişiden birisinin büyükşehirlerden ayrıldığı görülmektedir. İkincisi, içeriye göçlerin 1/4’ünün gerçekleştiği taşra ilçe merkezleri, dışarıya göçlerde 1/3 oranı ve 1.5 milyondan daha fazla kişi ile en fazla göçün gerçekleştiği yerler olmasıdır. Üçüncüsü, bünyesinde büyükşehir ilçesi olmayan diğer il merkezlerinin net olarak göç vermesidir ki, tamamı için geçerli olmasa da, bu Türkiye’de il merkezi olan kentsel yerleşmelerinin artık nüfusu kendisinde tutamadığı anlamına gelmektedir. İlginç ve bir o kadar da önemli olan bir diğeri ise, içeriye göçlerin yaklaşık % 20’sinin, dışarıya göçlerin ise % 16’sının gerçekleştiği köylerin 150 binden fazla net göç almasıdır.

**Çizelge 7.** Türkiye’de ilçeler arası göçlerin kır-kent dağılımı (1995-2000).

		İçeriye Göç	%	Dışarıya Göç	%	Net Göç
KENT	Büyükşehir İlçe Merkezleri	1.658.256	34.7	1.146.788	24.0	511.468
	Diğer İl Merkezleri	1.040.779	21.7	1.181.922	24.7	-141.143
	Taşra İlçe Merkezleri	1.163.735	24.3	1.661.305	34.7	-497.570
KIR	Köyler	925.423	19.3	767.580	16.0	157.843
Bilinmeyen		-	-	30.598	0.6	-30.598
<b>Toplam</b>		<b>4.788.193</b>	<b>100</b>	<b>4.788.193</b>	<b>100</b>	<b>0</b>

**Kaynak:** TÜİK’den elektronik ortamda alınan veriler.

Türkiye’de net göçlerin ilçelere göre dağılımı analiz edildiğinde % -19.0 (Siirt – Eruh) ile % 22.1 (Balıkesir – Gönen) arasında değiştiği görülür. Türkiye’deki toplam 924 ilçenin 616’sında (% 66.6) net göç oranı negatiftir. Dolayısıyla ortalama (-1.4) ve ortanca (-1.7) da negatif değer göstermektedir (Çizelge 8). 17 Ağustos 1999’da depremden büyük zarar gören Gölcük (Kocaeli) ilçesi (% -18.3) Eruh’tan sonra en fazla net göç verirken, Gölcük’ü % -15.4 ile Gerger (Adıyaman) ilçesi takip etmektedir. Gönen’den sonra en fazla net göç oranları % 21.9 ile Çerkezköy (Tekirdağ) ilçesinde ve % 21.1 ile Marmara Ereğlisi (Tekirdağ) ilçesinde görülmüştür. Tekirdağ ilinin bu iki ilçesi sanayileşme ivmesine bağlı olarak nüfus artışının da (nüfus artış oranı Çerkezköy’de % 100, Marmara Ereğlisi’nde % 60, il dışı nüfus artış oranı ise sırasıyla % 165 ve % 104) yüksek olduğu ilçeler arasındadır. Net göç oranının % 15’in üzerinde olan ilçeler arasında Didim, Marmaris ve Bodrum gibi turizm merkezlerinin olması turizm-göç ilişkisini göstermesi açısından anlamlıdır.

**Çizelge 8.** Türkiye’de ilçelerin net göç oranları dağılımının betimleyici istatistikleri.

	Net göç oranı (%)							
	+ - -15	-14 - -10	-9 - -5	-4 - 0	1 - 4	5 - 9	10 - 14	15 - +
İlçe Sayısı	3	38	177	398	206	74	19	9
	Minimum	Ortanca	Maximum	Ortalama	Range	Std. Sap.	Değ.Kat.	
Net Göç Oranı (%)	-19.0	-1.7	22.1	-1.4	41.1	5.4	-3.8	

1990-2000 döneminde Türkiye kırsalındaki iç göçlerin boyutları ile ilgili olarak 1997 Köy Envanterleri önemli bir kaynak oluşturmaktadır. İllere göre yayınlanmış olan kaynakta ilçeler bazında son 5 yılda (1992-1997) içeriye ve dışarıya göçün olduğu köy ve hane sayısı verilmiştir (DİE, 2002). Buna göre Türkiye’deki toplam 36.502 köyden 806’sı (% 2.2) göç alırken, 24.162’si (%66.2) dışarıya göç vermiştir. Yine envanterlere göre Türkiye kırsalındaki toplam 4.224.483 hanenin 12.354’ü (% 0.3) içeriye göç ederken, 364.817’si (% 8.6) dışarıya göç etmiştir (Çizelge 9). Envanterde göçler hane sayısı olarak verildiğinden ne kadar nüfusun göç ettiği ancak hane büyüklüğünün belli bir kişi sayısı değeri ile çarpıldığında elde edilebilir. Bununla birlikte ilgili köy envanterlerinde göçün nereye olduğu sorusuna yönelik veri

bulunmamaktadır. Türkiye’de net göçlerin dağılımı ile köy envanterlerine göre kırsaldan dışarıya göç eden hane sayıları dağılımı arasında benzerlik dikkat çekmektedir (Şekil 7-8).

**Çizelge 9.** 1997 Köy Envanteri’ne göre Türkiye köylerinde içeriye ve dışarıya göçler.

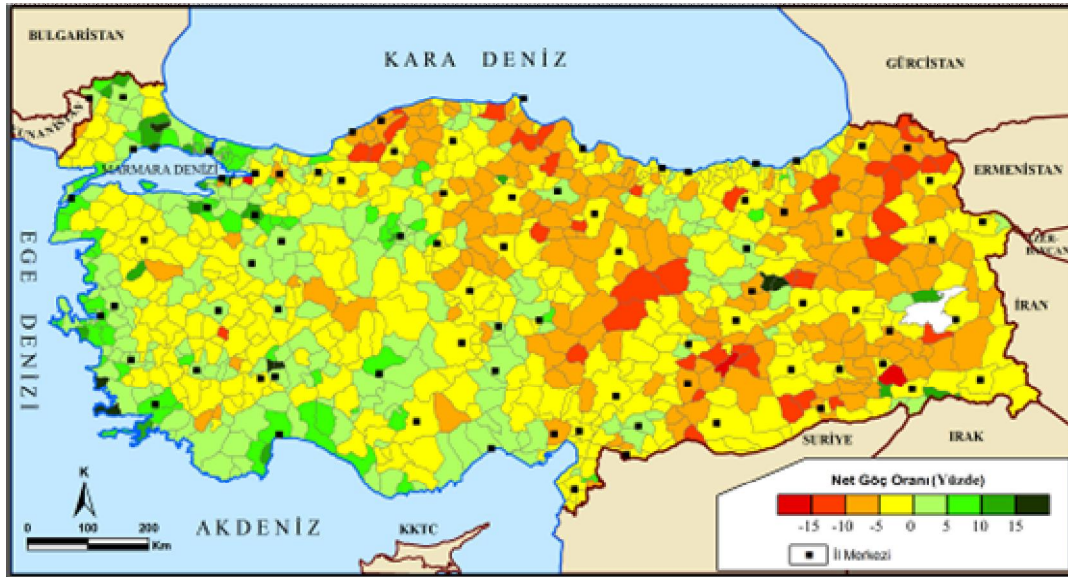
İçeriye-Dışarıya Göç	İçeriye Göç Edilen Köy Sayısı	İçeriye Göç Eden Hane Sayısı	Dışarıya Göç Edilen Köy Sayısı	Dışarıya Göç Eden Hane Sayısı
	806	12.354	24.162	364.817

Kaynak: DİE, 2002: 160



**Şekil 7.** 1997 Köy Envanterine göre Türkiye’de köylerden dışarıya göç eden hane sayısı dağılımı haritası (1992-1997).

Türkiye’de net göçlerin ilçelere göre dağılımına bakıldığında genel hatlarıyla Zonguldak-Adana arasında çizilebilecek hattın doğusundaki ilçelerin net göç verdiğini, batısındaki ilçelerin ise net göç aldığını görülmektedir (Şekil 8). Bununla birlikte bu hattın batısında kalan İç Batı Anadolu Bölümü, Balıkesir çevresi, Karaman çevresi ile Konya-Ankara-Eskişehir arasında kalan ilçelerde de net göç oranları negatiftir. Net göçün en fazla gerçekleştiği sahalar ise Batı Karadeniz bölümü, Sivas-Kayseri-K.Maraş-Malatya arasında kalan saha (İç Anadolu ile Doğu Anadolu arasındaki yüksek alan) Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu’nun doğusu ile Adıyaman-Diyarbakır-Elazığ-Malatya arasında kalan kesimlerdir. Net göç alan sahalar ise İstanbul ve çevresi, Ege kıyıları, Antalya Körfezi kıyıları, Bursa çevresi ile Ankara çevresindeki ilçelerden meydana gelmektedir.



**Şekil 8.** Türkiye’de ilçelere göre net göç oranları haritası (1995-2000).

Göç verileri 1995-2000 dönemini kapsamına rağmen ilçelere göre net göç oranları dağılımı ile ilçelerin 1990-2000 dönemi nüfus artış/azalış oranları dağılımıyla karşılaştırıldığında önemli ölçüde benzeştiği dikkat çekmektedir. Nüfus artış/azalış oranı ile net göçler arasında 0,69 düzeyinde pozitif korelasyonun bulunması bunu doğrulamaktadır. Hatta bu ilişki içeriye göçlerle şehirselle nüfus artış/azalış oranı arasında 0,81 gibi çok daha yüksek düzeydedir.

Net göç oranlarının ilçelere göre dağılım paterni, illere göre yapılan analiz ve değerlendirmelerden çok daha doğru sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Araştırmanın gerekçelerinden olan bu durumu şu şekilde örnekleme mümkündür. Antalya son dönemlerde sürekli net göç alan illerimizin başında gelmektedir. İlçelere göre yapılan net göç oranları dağılım bu ilin deniz kıyısında bulunan ilçelerinin net olarak daha fazla göç almasına karşın iç kesimlerde kalan ilçelerinin daha düşük düzeylerde net göç aldığı ortaya çıkmıştır (Şekil 8). Çanakkale ili kıyı ilçeleri net göç alırken iç kesimlerdeki ilçelerinin net göç veriyor olması bu durumun başka bir örneğini oluşturmaktadır. Yine merkez ilçeler ile taşra ilçeleri arasındaki net göç oranları farklılığı açıkça izlenebilmektedir (Şekil 8).

İlçelere göre göç oranlarının dağılımının mekânsal bağlılık düzeyleri Moran’s I endeksiyle belirlenmiştir (Çizelge 10). Moran’s I endeksiyle göç oranları dağılımının mekândaki benzerlik düzeylerine göre kümelenme veya rasgelelik dağılımı tespit edilmektedir. Buna göre dışarıya göç oranları dağılımının dışarıya göç oranı 0,37 Moran’s I endeksiyle en düşük değere sahip olduğu görülmektedir. İçeriye göç oranı dağılımında 0,55 olan endeks değeri net göç oranları dağılımında daha da artarak 0,62’ye çıkmıştır. Buna göre

net göç oranları dağılımının içeriye ve dışarıya göç oranları dağılımına göre mekânda daha belirgin bir şekilde kümelenmeler oluşturduğu görülmektedir. Göç devinim oranında daha da düşük olan Moran’s I endeksi değeri göç etkililiği oranında 0,74 ile en yüksek değerine erişmiştir.

**Çizelge 10.** Türkiye’de ilçelere göre iç göç oranlarının Moran’s I Endeksi değerleri.

	İçeriye Göç	Dışarıya Göç	Net Göç	Göç Etkililiği	Göç Devinim
Moran’s I	0,55	0,37	0,62	0,74	0,02
Z Değeri	25,96	17,42	29,52	35,13	1,07

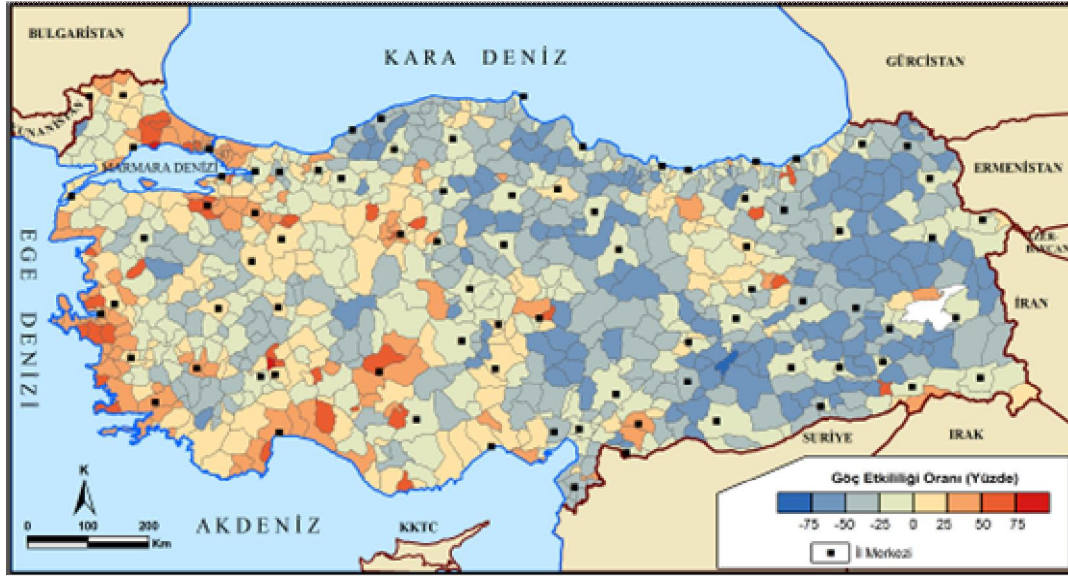
Net göç oranları dağılımının genel düzeyde mekânsal bağımlılık düzeyi elde edilirken lokal olarak dağılımın nerelerde anlamlı sonuçlar gösterdiği Anselin Lokal Moran’s I Endeksi’yle belirlenmiştir (Şekil 9). Bu analize göre anlamlı alanlar 4 farklı sınıfa (Yüksek-Yüksek, Yüksek-Düşük, Düşük-Yüksek ve Düşük-Düşük) ayrılmaktadır. Buna göre Kocaeli batısından Tekirdağ’a kadar olan İstanbul ve çevresi, Yalova-Bursa-Eskişehir arası, İzmir başta olmak üzere Ege kıyıları, Antalya’nın kıyı ilçeleri, Isparta çevresi ile Ankara çevresi yüksek değerlerin kümelendiği yüksek-yüksek (HH) sınıfını oluşturmaktadır. Endeks değeri sonucuna göre bu alanlar çevresindeki yerlerle birlikte yüksek değerlerin anlamlı olarak kümelendiği yerler olup, net olarak en fazla göç alan sahaları oluşturmaktadır. Buna karşın Batı Karadeniz’de Zonguldak-Bartın çevresi, Orta Karadeniz’de Sinop-Samsun arası, İç Anadolu’da Kırıkkale-Çankırı-Çorum-Yozgat arasındaki ilçeler, Kuzeydoğu Anadolu’da Ardahan ve çevresi, Erzurum ve Ağrı güneyi, Güneydoğu Anadolu’da Diyarbakır-Adıyaman-Malatya arasındaki saha ile Diyarbakır-Mardin arasından Van Gölü güneyine kadar olan hat boyunca yer alan ilçelerde ise düşük-düşük (LL) sınıfında kalmaktadır. Bu alanlar ise çevreleriyle birlikte net olarak göç veren sahaların oluşturduğu kümelenmeleri göstermektedir. Sonuçta Türkiye’nin batısı net göç alan ilçelerin çevreleriyle birlikte kümelenirken (yüksek-yüksek), kuzey ve doğusu ise net göç veren ilçelerin çevreleriyle birlikte kümelendiği (düşük-düşük) iki farklı yapı ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç, Türkiye’de iç göçlerin doğudan batıya doğru olan yönünü de göstermektedir. Ayrıca toplam nüfus artış oranları ile net göç oranları dağılımının Anselin Lokal Moran’s I Endeksi sonucu ortaya çıkan görünümü önemli ölçüde benzerlik göstermektedir (Şekil 4-9).



**Şekil 9.** Türkiye’de ilçelere göre net göç oranları dağılımının mekânsal otokorelasyon analizi sonuçları dağılım haritası (1995-2000).

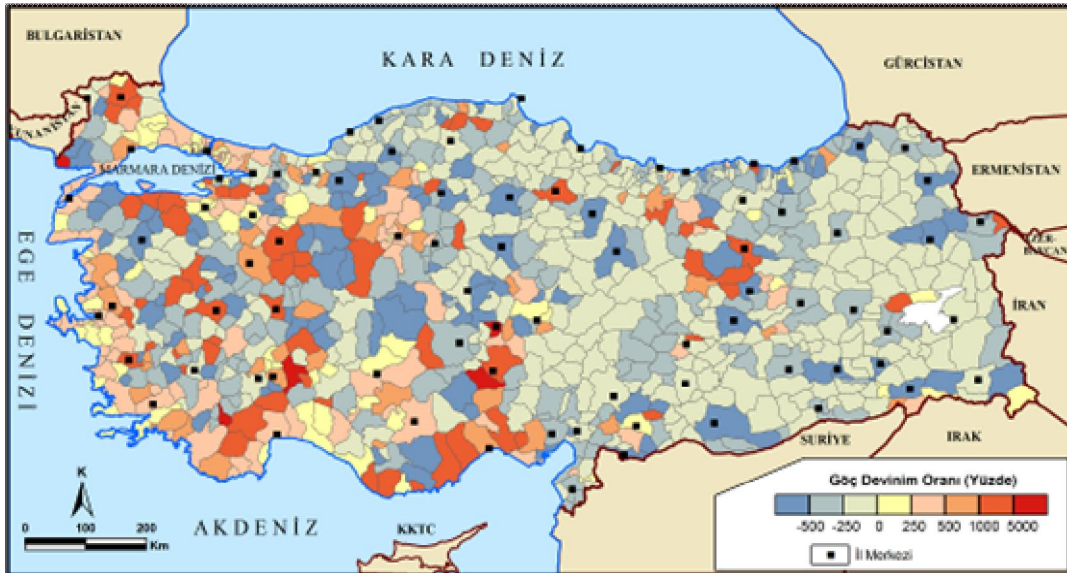
Türkiye’de göç etkililiği oranının dağılımında ülkeyi Zonguldak-Adana hattının batısı ve doğusu olarak iki farklı alana ayırmak mümkündür (Şekil 10). Bu alanlardan doğuda kalan kısım negatif değerler gösterirken, batısı pozitif değerlere sahiptir. Bu durum, göçün batıda nüfusun değişiminde artış yönünde etkili olurken, doğuda ise azalma yönlü olarak belirleyici olduğu anlamına gelmektedir. Net göç oranı dağılımı ile göç etkililiği oranı dağılımı arasında benzer bir görünüm (korelasyon değeri 0,93) ortaya çıkmıştır ki, bu da yöntemin doğası gereği var olan bir sonuçtur. Yine net göç oranları dağılımıyla benzer bir şekilde Türkiye’de ilçelerin % 66’sı (613 ilçe) göç etkililiği oranları negatif değerler göstermektedir.





**Şekil 10.** Türkiye’de ilçelere göre göç etkililiği oranları haritası (1995-2000).

Türkiye’de ilçelere göre göç etkililiği oranları % -76,2 (Adıyaman – Gerger) ile % 94,9 oranında (Tekirdağ – Marmara Ereğlisi) değişmektedir. Pozitif değerler, net göç alan ilçelerin dağılımına bağlı olarak İstanbul ve Bursa çevresi, Ege kıyıları, Antalya ve Mersin illerinin kıyı ilçeleri ile Konya ve Ankara çevresinde toplanmıştır (Şekil 10). Moran’s I endeksi analizine göre 0,74 değeriyle mekânsal dağılımda yüksek ve pozitif bir mekânsal otokorelasyon göstermektedir. Başka bir ifadeyle göç etkililiği oranları, belli alanlarda kümelenme gösteren mekânsal bağıllık düzeyi yüksek bir dağılıma sahiptir.



**Şekil 11.** Türkiye’de ilçelere göre göç devinim oranları haritası (1995-2000).

Göç devinim oranı dağılımı ise, net göçlerden çok, hareketliliği esas almaktadır. Net göçler bazen düşük değerler gösterse de içeriye ve dışarıya göçler birbirine yakın bir şekilde yüksek değerlere sahipse göç devimin oranı yüksek değerler göstermektedir. Dolayısıyla net göçten farklı olarak göç devinim oranı ile hareketliliğin boyutları ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu sonuç ise göçlerle sürekli gelen ve gidenlerin yoğun olduğu ara yerlerin belirlenmesi açısından anlamlıdır.

Türkiye’de ilçelere göre göç devinim oranı dağılımına baktığımızda net göç oranı ve göç etkililiği oranı dağılımından farklı olduğu görülmektedir (Şekil 8-10-11). Bununla birlikte göç etkililiği oranı dağılımında olduğu gibi Zonguldak-Adana hattı doğusunda negatif değerlerin hâkim olduğu gözden kaçmamaktadır. Aynı hattın batısında ise yüksek ve düşük değerlerin içe içer girdiği fakat belli alanlarda bir kümelenmenin de olmadığı bir dağılım görülmektedir. Nitekim göç devinim oranı dağılımının Moran’s I endeksi 0,02 ile dağılımın rasgelelik gösterdiği bir mekânsal oto korelasyon değerine sahip olması bunu doğrulamaktadır.

## **Sonuç**

Türkiye’de XX.yy’ın sonlarına doğru özellikle doğurganlık oranlarındaki düşüslere bağlı olarak nüfus artış hızı azalma eğilimi göstermekle birlikte iç göçler devam etmiştir. Türkiye’nin bu dönemde ekonomik, siyasi, toplumsal ve demografik yapısındaki değişim süreçlerinin etkisi iç göçler üzerinde kendini hissettirmiş ve nüfusun % 10’undan fazlası ülke içinde yer değiştirmiştir. Yine aynı dönemin sonunda ülkede yaşayan her 4 kişiden birisinin doğduğu ilde sayılmamış olması iç göçlerin ne denli yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye’de XX. yy’ın ortalarında başladığı kabul edilen iç göçler nedenleri ve boyutları kadar paterni itibariyle de dikkat çekmektedir. İç göçlerin ülke içindeki dağılım paternine bakıldığında genel olarak iç kesimlerden kıyılara, doğudan batıya, yüksek sahalardan alçak sahalara olduğu görülür. Başka bir ifadeyle az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru gerçekleşmiştir. Bununla birlikte bölgesel ve yerel farklılıklar iç göçlerde belirleyici olmuştur. 20.yy’ın sonunda Türkiye’de ilçelere göre iç göçlerin paterni de bunu doğrular niteliktedir. Nitekim bu dönemde ana hatlarıyla Zonguldak-Adana arasındaki hattın doğusu ile batısının iç göçlere verdiği tepki farklı olmuştur. Türkiye’nin doğusu net olarak göç verirken, batısı özellikle kıyıları net göç almıştır. Ayrıca başta İstanbul ve çevresi başta olmak üzere Akdeniz ve Ege kıyıları, Ankara ve çevresi, GAP içerisinde kalan alanlar net

göç alan sahalar olarak kendini göstermektedir. Yapılan mekânsal analizler sonucunda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca, ilçe düzeyinde iç göç paternine yönelik bu çalışma ile il içindeki farklılıklar çok bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yine göç etkililiği ve göç devinim oranları dağılımı sonuçlarında da Adana-Zonguldak hattı batısında hareketliliğinin fazla olduğu ve göçün nüfus artışında belirleyici olduğu, buna karşın bu hattın doğusunda ise hareketliliğin boyutlarının daha düşük düzeyde kaldığı ve nüfus artışındaki etkisinin sınırlı olduğu ortaya çıkmıştır.

Türkiye’nin nüfus artış hızının giderek azaldığı dikkate alınırca, iç göçler boyutları ve paterni itibariyle nüfus dağılımında daha da belirleyici olacağı kesin gibidir. İç göçün paterni ise, ülke içindeki gelişmişliğin mekânsal farklılığı ve diğer yerel ve bölgesel dinamiklere bağlıdır. Bu anlamda iç göçün gerek nedenleri gerekse sonuçlarına yönelik yapılacak her türlü planlama ve düzenlemeler göç paternini ile yakından ilgili olacaktır.

## Kaynaklar

- Anselin, L., (1995). “Local Indicators of Spatial Association - LISA”, *Geographical Analysis*, 27 (2), 93-115.
- Anselin, L., Dodson, F. R., Hudak, S., (1993). “Liking GIS And Spatial Data Analysis In Practice” *Geographical Systems*, 1, 3-23.
- DİE (1985). Genel Nüfus Sayımı Daimi İkametgâha Göre İç Göçler 1980. DİE Yay. No: 1124, Ankara.
- DİE (1989). Genel Nüfus Sayımı Daimi İkametgâha Göre İç Göçler 1985. DİE Yay. No: 1381, Ankara.
- DİE (1993). 1990 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Türkiye., DİE Yay., Ankara.
- DİE (1997). 1990 Genel Nüfus Sayımı Daimi İkametgâha Göre İç Göçün Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, DİE Yay., Ankara.
- DİE (2002). 1997 Köy Envanteri: Türkiye. DİE Yay.,Ankara.
- DİE (2003). 2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Türkiye., DİE Yay., Ankara.
- Erdoğan, S., Demirel, R. ve Tiryakioğlu, İ. (2009). “Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Neonatal Tetanozun Dağılımının Belirlenmesinde Kullanımı”, *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8 (1), 59-68.
- Fan, C.C. (1996). “Economic Opportunities and Internal Migration: A Case Study of Guangdong Province, China” *The Professional Geographer*, 48 (4), 28-45.

- Fan, C.C. (2005). “Interprovincial Migration, Population Redistribution, and Regional Development in China: 1990 and 2000 Census Comparisons” *The Professional Geographer*, 57 (2), 295-311.
- Gedik, A. (1993). “Türkiye’deki İç göçler 1965-1985 Bazı Varsayımların Sorgulanması”. Kent, Planlama, Politika, Sanat içinde, (Ed.) İlhan Tekeli, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını*, Birinci Kitap, Ankara.
- Özgür, E. M. (1999). “Türkiye’de İl İçi Göçler Hakkında Düşünceler” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (Cumhuriyet’in 75. Yılına Armağan) 39 (1-2), 159-167.
- Özgür, E. M. (2003). “XXI Yüzyılın Başında Türkiye Nüfusu” *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1 (1), 43 -53.
- Özgür, E.M. (2004). “Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızının Mekânsal Dağılışı” *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2 (2), 1-12.
- Özgür, E.M. ve Aydın, O. (2011). “Türkiye’de Evlilik Göçünün Mekânsal Veri Analizi Teknikleriyle Değerlendirilmesi” *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9 (1), 29-40.
- Plane, A. D. and Rogerson, A. P., (1994). *The Geographical Analysis of Population with Applications to Planing and Busines*, John Wiley&Sons Inc, USA.
- Rogerson, A. P. (2001). *Statistical Methods For Geography*, London: Sage Publications, United Kingdom.
- Rowland, T. D., (2003). *Demographic Methods and Concepts*, New York: Oxford University Press.
- Stillwell, J., Bell, M., Blake, M., Williams, O. and Rees, P. (2000). “Net Migration and Migration Effectiveness: A Comparison Between Australia and The United Kingdom, 1976-1996”, *Journal of Population Research*, 17 (1), 17-38.
- Sungur, O. (2005). *Korelasyon Analizi*, Ş. Kalaycı (Ed.) SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ankara: Asil Yay.
- Tekeli, İ. (2005). “Türkiye’de nüfusun dağılımında yaşanan gelişmeler (1935-2000)” *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 85-102.
- Tobler, W., (1970) "A computer movie simulating urban growth in the Detroit region" *Economic Geography*, 46 (2), 234-240.
- Toruk, İ. (2005). “Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 493-508.
- TÜİK (2005). Genel Nüfus Sayımı 2000 Göç İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu Yay., No: 2976, Ankara.
- Yüceşahin, M. ve Özgür, E. M. (2006). “Türkiye’nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekânsal Örüntü” *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4 (2), 15-34.